

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 20, Sayı: 2, Sayfa: 301-322, ELAZIĞ-2010

TERÖR, DİN VE SİYASET*

Terror, Religion and Politics

Zafer CİRHİNLİĞLU¹

Erol BULUT²

ÖZET

Özellikle 11 Eylül saldırısı sonrasında birçok terör kuramı terör ve din arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bazı kuramlar terör ile dinin doğrudan ilişkili olduğunu bazıları da olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu makalede böyle bir ilişkinin olup olmadığı tartışılmaktadır.

Aşırı dinci gruplar, refah devletinin şeriat düzeni ile yaratılabileceğini iddia etmektedirler. Şeriat düzeninin kurulması için cihat'ın gerekli olduğunu dile getirmektedirler. Haklılıklarını kanıtlamak için Kuran'a başvurmakta ve yoksulluktan, geri kalmışlıktan muzdarip halkları ikna etmeyi çalışmaktadırlar. Amerika ve İsrail'in Orta Doğu'da uyguladığı şiddet yanlısı politikalar da bu süreci hızlandırmaktadır. Sıradan insanlar, yeni ve etkili bir siyasi yol olarak terörizme sempati duyma eğilimine girmektedirler. Aşırı dinci gruplar siyasi amaçları için dini bir silah olarak kullanmaktadırlar. Bunun için, terör eylemlerinin dinsel amaçlardan çok siyasi amaçlara ulaşmak için yapıldığı söylenebilir. "Tek Çözüm İslam"dır sloganı Türkiye de dâhil olmak üzere İslamî ülkelerde en yaygın slogan olmuştur.

Terör eylemleri sadece İslamî ülkelere özgü değildir. Benzer eylemleri, Hıristiyan, Yahudi ve Hindu dinlerinin yaygın olduğu ülkelerde de gözlemlemek mümkündür. Tüm din temelli terör grupları kutsal kitaplardaki ayetlerden esinlenmektedirler.

Terörü durdurabilmek için, iki önemli tedbirden söz edilebilir: birincisi, ideolojiler ve dinlerin terörizmin tek sebebi olmadığını kabul etmek; ikincisi, dinler arası diyalogu yeniden ve hesapsız bir şekilde kurmak ve geliştirmektir.

Anahtar kelimeler: Terör, din, siyaset, ideoloji, aşırı dinci gruplar

ABSTRACT

Especially after 11 September attack, many theories have focused on the relationship between terror and religion. Some asserted that a direct relation between terror and religion exists while for the others there is not such a relation at all.

* Bu çalışma, Erol Bulut'un Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Zafer Cırhınlıoğlu danışmanlığında hazırlanmış olduğu "Din Temelli Terör" konulu Yüksek Lisans Tezi çerçevesinde yapılmıştır.

¹ Prof.Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Sivas; cırhin@cumhuriyet.edu.tr

² Araştırma Görevlisi, Dicle Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Diyarbakır; e_bulut10@hotmail.com

In this work, this confusing relation is discussed. It is widely known that terrorist actions were directed to achieve political targets rather than religious ones.

In Middle East countries, it appeared within last couple of decades that political systems such as capitalism and socialism imported from the West have been unsuccessful. Therefore, the famous saying “the only solution is Islam” became a political motto in Islamic countries including Turkey. Extremely religious groups claim that welfare state could be created in terms of Islamic law. They believe that Jihad is necessary step for the establishment of the Islamic legal order. For this, they referred to Quranic verses to prove their rightness. In this way, they tried to persuade their people who have been suffered from poverty and political backwardness for centuries. Moreover, political violence made by American and Israeian governments caused this process to speed up. Ordinary people became more sympathized for religious groups and embraced terrorism as a new and effective way of policy-making. In other words, terror groups seem to have gained more because of poverty, the negative social and economic conditions prevailed in the region for along time.

Terrorist actions, however, are not specific to Islamic countries. It is also possible to observe terrorism in Christian, Jewish and Hindu countries. All terror groups collected their inspiration from the verses in their sacred books.

In short, extremely religious groups handle religions as a weapon to reach their political aims. In order to stop terrorism, two measures must be taken: firstly it must be ascertained that ideologies or religions is not single reason of terrorism. Secondly, an effective dialog amongst all religions should be established and developed.

Key Words: Terror, religion, politics, ideology, extremely religious groups

Giriş

11 Eylül saldırılarının çok çeşitli sonuçları olmuştur. ABD ilk defa kendi topraklarında saldırıya uğramıştır. İlk defa bir terör eylemi bu derece organize olmuş ve çok büyük tahribat yaratmıştır. Uluslararası alanda anti-terör uygulamaları oldukça yoğunlaşmış ve yasalar sıkılaştırılmıştır. Afganistan ve Irak işgali gibi ciddi sonuçlara yol açmıştır. İslam adına yapıldığının iddia edilmesi Müslümanlar üzerinde büyük etki yaratmıştır. Amerikalı Müslümanlar yoğun baskılara maruz kalmışlardır. 11 Eylül'den sonra terör-İslam ilişkisi tartışılmaya başlanmıştır. Kimileri İslam'ın terörü beslediğini iddia ederken (Lang, 2003; Perle ve Frum, 2004; Daniels, 2005), kimileri de 11 Eylül saldırılarının dinsel bir içerik taşımadığının aksine küreselleşmeye bir karşı koyuş olduğunu vurgulamışlardır (Chomsky, 2001; Kabbani, 2001; Said, 2001; Ali, 2001). Diğer bir ifadeyle, 11 Eylül sonrası şu soru dünyada önemli bir hale gelmeye başlamıştır: İslam ile terör arasında doğrudan bir ilişki var mıdır?

Bu soru diğer dinlerle terör arasındaki ilişkinin tartışılmasını da gündeme getirmiştir. 11 Eylül sonrası Amerika'da baş gösteren aşırı Hıristiyan hareketler terör-din ilişkisini Hıristiyanlık çerçevesinde tartışmaya açmıştır. Aynı zamanda, Yahudilik ve Hinduizm gibi dinler üzerinde de bu tartışmalar yoğunlaşmıştır (Etzioni, 2002). Bu

çerçevede tartışmaların ana hedefi din-politika ilişkisi olmuştur. Dinin politikleşmesi ya da politikanın dinselleşmesi terörün kaynağı olarak gösterilmiştir. Dinin politikadaki yeri ve bu politik sürecin teröre etkisi tartışmaların odak noktası haline gelmiştir (Karlsson, 2005; Mamdani, 2005).

Din temelli terör yalnız İslam ülkelerine özgü olmasa da, günümüzde çoğunlukla İslam ülkeleri ile ilişkilendirilmektedir. Bunun nedeni İslam'ın teröre daha yatkın bir din olması mıdır, yoksa İslam ülkelerinde yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal olumsuzlukların yansımaları mıdır?

Siyasi amaçlı bir eylem ancak terör eylemi olarak adlandırılabilir. Örneğin 15 ve 20 Kasım 2003'de İstanbul'da iki sinagog, İngiliz Konsolosluğu ve HSBC bankalarına, 11 Mart 2004'de Madrid demir yollarına ve 7 Temmuz 2005'de Londra'da 4 ayrı metroya düzenlenen saldırılar bu türden eylemlerdir. Bu eylemlerin hepsini de İslam kaynaklı terörün odak noktası olarak görülen El-Kaide üstlenmiştir. Ancak bilindiği gibi, Madrid ve Londra saldırıları 11 Eylül saldırıları sonrası Amerika'nın Afganistan ve Irak işgaline, İstanbul'da sinagog saldırıları ise İsrail'in Filistin'e yönelik şiddet yanlısı politikalarına bir yanıt niteliğindedir. Görünen nedenler oldukça siyasi olmasına karşın yine de bu türden saldırıların siyasi, ekonomik ve sosyal koşulların olumsuzluklarından ya da küreselleşmenin getirmiş olduğu eşitsizliklerden bağımsız oldukları düşünülmemelidir. Ancak bu bağlantı bütünü açıklamada yeterli midir?

Gözlemlediğimiz terör eylemleri sonucunda şu soruları üretmek mümkündür; Eğer, bu tür saldırılar, Amerika ve İsrail'in şiddet yanlısı politikalarına ve küreselleşmeye karşı post-modern bir duruşu simgeliyorsa niçin örgütler eylemleri için dini söylemlere başvurmuşlardır? El-Kaide gibi örgütlerin eylemleri yalnızca siyasi, ekonomik ve sosyal olumsuz koşullara bir cevap olarak açıklanabilir mi? Dinin terör gruplarında psikolojik yeri ve önemi nedir?

El Kaide gibi örgütlerin şeriata dayalı bir yönetim arzuladıkları bilinmektedir. 20 Kasım 1979'da Suudi Arabistan'da Müslümanların en kutsal mekânlarından biri olan Mekke'deki Mescidü'l-Haram'a yapılan saldırı bunun bir göstergesidir. Saldırıyı düzenleyen Cuheyman ve taraftarları Suudi Arabistan'ı şeriat yönetiminden uzaklaşmakla ve Batı ile ittifaka girmekle suçlamışlardır (Burke, 2004a; Randal, 2006). Afgan cihadında Suudi yönetimi tarafından desteklenen El-Kaide örgütü de daha sonra Suudi yönetimini aynı nedenle suçlamıştır. Diğer birçok İslamî terör örgütü de İslam ülkelerindeki yönetimleri eleştirmiş ve çeşitli terör eylemlerinde bulunmuşlardır.

Dolayısıyla, terör örgütlerinin yalnız eşitsizliklere karşı bir başkaldırı sonucunda ortaya çıktıklarını söylemek doğru gibi görünmemektedir. İslam'ı temel aldıklarını iddia

eden bu örgütler, gerçek İslam ülkesini, günümüzdekinden çok farklı toplumsal formlara sahip olan Hz. Muhammet'in dönemiyle eşleştirmektedirler. Bu nedenle günümüzde laikliği benimsemiş Türkiye gibi ülkeler İslam dışı ya da Darü-l Harb olarak görülmektedir. Bu anlayışa göre, yönetim ile din ayrı durmak bir yana tam bir bütünlük içinde olmalıdırlar. Böylece, din siyasallaştırılmış ve dinsel bir düzen kurma amacıyla kullanılmış olmaktadır. İslam dininin, yönetim konusunda yorumlar içermesi ve bu nedenle birçok farklı yorumun ortaya çıkması El Kaide gibi örgütlerin işine yaramaktadır.

Bin Laden eşitsizliklere karşı olduğu gibi, aynı zamanda bu söylemin insanlar üzerinde etki yaratacağının da bilincindedir. Bugün dünya gelirinden çok düşük bir pay alan Orta Doğu bireylerinin fakirlik çektikleri bir gerçektir. Ayrıca, Amerika'nın Afganistan ve Irak işgali ve Filistin'de aşırı şiddet yanlısı İsrail politikaları, bu bölgede büyük acılara yol açmıştır. Dolayısıyla şiddet politikalarına karşı üretilen şiddet söylemi, Doğu insanını derinden etkileyebilmektedir. Kaçınılmaz olarak terör örgütleri halk tabanında destek bulabilmektedirler. Yani, ezilmişlik psikolojisi, yaratılmak istenen şariat düzeni için kullanılmaktadır.

Geçmişte bu bölgede Batı'dan ithal sistemlerin olumsuzluklara cevap vermemesi de terörü doğuran bir etkidir. Çeşitli İslam ülkelerinde uygulanan liberal veya sosyalist politikalar sonucunda bir iyileşme görülemedi. Böylece aşırı dinci örgütler bu tür sistemlerin İslam için uygun olmadığını iddia ederek, gerçek çözüm olarak İslam'ı önermişlerdir. Onlara göre, gerçekten ekonomik ve siyasi iyileşme isteniyorsa, şariat düzeni yaratılmalıdır. Şariat rejimini istemeyen halklar bile, tüm bu olumsuzluklara bir çare olur ümidiyle bu parolaya uymuştur. Bugün şariat düzenini uygulanmaya çalışıldığı İran ve Suudi Arabistan'da birçok insan bu düzenin baskısından kurtuldukları anda Batı tarzı modern ve özgür bir yaşamı arzuladıklarını itiraf edebilmektedirler. Örneğin, Bin Laden'in kardeşlerinin çoğu Batı tarzı modern bir eğitim almış ve Batı'da yaşamayı tercih etmişlerdir.

Kısaca, dinin siyasallaşması ya da siyasetin dinselleşmesi sonucu din temelli terör örgütleri dünya gündeminde önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Küreselleşmenin getirmiş olduğu ekonomik ve sosyal eşitsizliklere Batıdan ithal sistemlerin yanıt vermemesi nedeniyle İslam ülkelerinde "tek çözüm İslam'dır" parolası ortaya atılmıştır. Refah devleti için şariat düzenin gerekliliği gündeme getirilmiştir. Şariat düzeninin yaratılabilmesi içinse cihadın gerekliliği ortaya konmuştur. Böylece İslam ülkelerinde devlet düzenini İslam'a dayandırmak isteyen post-modern görüşler doğmuştur.

Din Temelli Terör ve Siyaset

Din temelli terör çok eski dönemlere uzanmaktadır. İslam tarihinde Dört Halife döneminde terör olaylarına rastlamak mümkündür. Hz. Muhammed'in ölümü, kimin halife olacağı tartışmasını başlatmış ve bu tartışmalar sonucunda Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali terör sonucunda öldürülmüşlerdir. Hz. Ömer 644 yılında bir köle tarafından namaz kılariken, sırtından hançerlenerek öldürülmüştür. Hz. Osman evinde Kur'an okurken bıçakla sırtından vurularak öldürülmüştür (Değer, 1995). Hz. Ali ise namaz çıkışında zehirli bir kılıçla katledilmiştir (Kongar, 2005).

Bu dönemde bilinen en büyük terör örgütü ise Hz. Ali'yi öldüren Haricilerdir. Hariciler İslam tarihinde din temelli terörün ilk örneklerinden biridir. Haricilerin ortaya çıkışı Hz. Ali ve Muaviye arasında kimin halife olacağını belirlemek için yapılan Hakem Olayı'na dayanır. Bu olay öncesi Hz. Ali taraftarı olan Hariciler, Hakem Olayı'nda hile ile halifeligi kazanan Muaviye'yi halife olarak kabul etmemişlerdir. Üstelik Hz. Ali'yi bu olaydan sorumlu tutmuşlar ve hatta kâfirlikle suçlamışlardır. Kendilerini halife olarak ilan etmişlerdir. Muaviye ve Hz. Aliye karşı suikastlar düzenlemişlerdir. Muaviye bu suikastlardan kurtulurken Hz. Ali öldürülmüştür (Anıl, 2003).

Akyol (2000), Harici terörünün sosyo-ekonomik yapısını ve Harici terörünü, kabile anlayışının getirmiş olduğu cahillikle ilişkilendirmektedir. Ona göre, "Hariciler cahil çöl Araplarıdır, öğrendikleri birtakım ayet ve hadislerin sadece günlük konuşma lisanındaki anlamını –o da Arap oldukları için- anlarlar. Hiçbir bilgileri olmadığı gibi, yaşadıkları hayat şartları onları dar kafalı hale getirmiştir" (Akyol, 2000:19). Akyol (2000), Hariciliği, İbn Haldun'dan hareketle, bedevi toplumdaki hadari topluma geçişte kabile ruhunun başkaldırması olarak görmektedir. Hariciliği göçebeliliğin bir sonucu olarak algılar. Akyol (2000:59)'a göre, "Asırlarca çölün sert ve sade şartlarında göçebe olarak yaşamış olan bedeviler, İslam'ın kentleşme, medeniyetleşme sürecinde ortaya çıkan yeni ihtiyaçları, kurumları, Kur'an ve hadislerin fıkıh gibi, din felsefesi gibi, sosyal bilimler gibi bilgilerle anlaşılabilir derinlikli manalarını bilmiyorlardı. Şehir hayatının zengin karmaşıklığını, devlet kurumunun işlevlerini anlayamamışlar, bunları İslam'dan uzaklaşma sanmışlar ve çöl hayatının şiddetini, yine çöl basitliği içinde sınırlandırdıkları bir din anlayışı uğruna harekete geçirmişlerdir". Bir diğer ifadeyle, Akyol, Harici şiddetini toplumsal yapıdaki değişime bağlamaktadır. Bu değişim esnasında kabile anlayışı yoğunlaşır ve yeni oluşan toplumsal yapıya uyum sağlayamayarak onu yadsır. Sonunda bu döngü, şiddeti doğurmaktadır.

Akyol (2000) bu değişim sürecindeki aksaklığı yalnız kültürel uyumsuzlukla açıklamamaktadır. Bu uyumsuzluk ekonomik bir süreçtir de. Ancak ekonomik

uyuşmazlığın sebebi yine kabile anlayışına dayandırılmaktadır. Bedeviler, ticareti, tarımı ve zanaatları hor görmekte bu da ekonomik yoksulluklarını arttırmaktadır. Kentlilerle aralarındaki ekonomik eşitsizliğin oluşması ile bedevilerde kabile asabiyeti yoğunlaşmakta bu durum kabile dışındakilere karşı her tür şiddetin artmasına yol açmaktadır.

Akyol'un, şiddete başvuran grupları sosyal değişme süreciyle açıklama çabasıdır (Cirhinlioğlu, 2004) . Ancak Akyol, "... mücadeleyi bazen doktriner bir mücadele gibi görmekte bazen de ekonomik sebeplere dayanan yani maddi temelleri olan sapkınlıklar olarak ele almaktadır. Göçebelikten kurtulmaya çalışan, yerel düzenlerini kurmaya çalışan gruplar ile barbar denebilecek bedevi gruplar arasında maddi farklar vardır. Bu, farklar, farklı İslam yorumları geliştirmiştir demektir" (Cirhinlioğlu, 2004:176). Yorum farkları ise geçmişte ki gibi günümüzde de şiddeti doğurmaktadır. Bu tezin eksikliği yorum farklılığının günümüze kadar nasıl olup da çözülemediği yanıtının olmayışında yatmaktadır (Cirhinlioğlu, 2004). Tezin bir diğer sorunu da kuramsal açıdan birbirine zıt iki kuramın bir arada kullanılmasından ortaya çıkmaktadır. "Eğer insanı öldürme, yok etme, farklı yorumlardan kaynaklanıyor ise, bu nasıl büyük bir sorundur ki asırlardır çözülememiş; yok eğer sorun sosyolojik ise, kentleşme süreci nasıl olup da asırlardır tamamlanamamıştır. Oysa sosyoloji literatüründe, değişmeyi ekonomik temelli olarak açıklayan kuramlar ile kuramsal temelli açıklayan yaklaşımlar uzun yıllardır çatışmaktadır. Akyol, bu iki yaklaşımı birbirlerini tamamlayıcı yaklaşımlar şeklinde kullanarak realiteye ulaşmak istiyor. Değişme, maddi temellidir derken kuramın büyük bir gücü olduğunu kabul ediyor. Yeri geldiğinde ekonomiyi yeri geldiğinde kuramı (dini, doktrini vs.) kullanıyor. Değişim temeline ekonomi alındığında diğer değişimler buna bağlı kılınmak durumunda kalmaktadır. Akyol bunu görmezlikten gelmektedir..... Eğer ekonomik nedenlerden dolayı gruplar kendi dinsel yorumlarını geliştirmişler ise, bu durumda her ekonomik düzende başka yorumlar beklemeliyiz ki bu da dinin evrensellik iddiaları ile örtüşmemektedir" (Cirhinlioğlu, 2004: 176-177).

Akyol Harici terörü ile günümüz terör örgütleri arasındaki benzerlikleri vurgulamaktadır. Tüm kuramını göçebelikten gelen kabileci anlayışına ve ekonomik yoksulluğa bağlamaktadır. Hâlbuki sosyal bir olguyu tek bir faktörle açıklama çabası bizleri yanlışlıklara götürebilir. Haricilerin şiddete başvurmalarının nedenlerinden biri de iktidara sahip olma arzusudur. Harici terörünün temelinde halifenin kim olması gerektiği tartışması yatmaktadır. Dolayısıyla halifelik tartışmasının etkisini göz ardı edemeyiz. Aynı şekilde Akyol'un Haricilerle büyük benzerlikler taşıdığını iddia ettiği Hizbullah terörü de, kabile anlayışından değil İsrail-Filistin anlaşmazlığından ve Lübnan'daki siyasi

istikrarsızlıktan doğmuştur (Esposito, 2003; Hüseyin, 2004; Mamdani, 2005). Diğer yandan Akyol, Harici terörünü, ticaret, zanaat gibi ekonomik gelişmelerin ve bilginin yoksunluğuna bağlamaktadır. Bu durumun Harici teröründe etkili bir unsur olduğu kabul edilebilse dahi, bunun günümüz terör örgütlerinde etkili olduğunu söylemek hayli zor olmaktadır. Çünkü El Kaide ve Hizbullah gibi günümüzün terör örgütleri ticaret, zanaat ve bilgi konusunda oldukça yetkin konumdadırlar. Örneğin Bin Laden ailesi, Arap dünyasının en büyük inşaat şirketlerinden birinin sahibidir (Demirel, 2003; Esposito, 2003; Randal, 2006). Aynı şekilde El Kaide'nin ikinci adamı olan El Zevahiri'nin dedelerinden biri El-Ezher Üniversitesi'nin, diğer dedesi ise Kahire Üniversitesi'nin rektörü idi. Aynı zamanda babası farmakoloji profesörüydü. Kendisi ise tıp eğitimi almıştı (Burke, 2004). Bu durum açıkça, sorunun ekonomik ve bilgi yoksunluğundan kaynaklanmadığını göstermektedir. Bu gibi terör örgütleri, siyasi oluşumlardır.

Haricilerden sonra İslam tarihinde bilinen en önemli terör örgütlerinden biri de Selçuklu Devleti'ne karşı eylemler düzenleyen Haşhaşiler'di. Hasan Sabbah tarafından oluşturulan bu terör örgütü tıpkı Haricilerde olduğu gibi Şiiliğin marjinal bir kolunu oluşturuyordu. Hasan Sabbah Mısır'da bulunduğu dönemlerde İsmailiyye mezhebini benimsemiş ve Fatimi halifesi yanında görevlerde bulunmuştu. Ancak ileriki dönemde, halifenin büyük oğlu Nizar'ın hilafet makamına geçmesi için yaptığı çalışmalar nedeniyle yönetime ters düşecek ve Mısır'dan ayrılarak İran'a gitmek zorunda kalacaktı. 1090 yılında Alamut kalesine yerleşen Hasan Sabbah başta ünlü Selçuklu veziri Nizam'ül Mülk'ün katli olmak üzere pek çok terör olayını gerçekleştirecekti (Anıl, 2003).

Anıl (2003)'a göre, bu oluşumun temelinde Batınî inançlar bulunmaktaydı. “Peygamberden sonraki bütün yüzyıllar içinde İslamiyet'in karşılaştığı önemli sorunlardan biri de Batınîlik olmuştur. İslam dininin esaslı ilkelerini değiştirip, Sünni şeriatı kaldırmayı hedefleyen ve İslam'ın yürürlükteki düzenini bütünüyle benimsemekten kaynaklanan bu inanç biçimi, giderek Müslümanlık için ciddi bir tehdit haline gelmişti. Kendisine, Tevrat ve Zebur'un harflerinde birtakım gizli anlamlar olduğunu varsayarak bu kutsal kitapları istedikleri gibi yorumlayan, Yahudilerin Cabbalisme akımını örnek alan Batınîlik; zamanın düzensizliklerine ve adaletsiz uygulamalarına karşı yeni bir düzen kurabilmek gereksinimini de içeriyordu” (Anıl, 2003:96).

Alamut Batınîliğine bağlı olan Hasan Sabbah'ın fikirleri de bu inanç noktasında odaklanıyordu. Ona göre, akıl ve düşünce insanları ayrılıklara yönelten temel unsurdur. Bu nedenle herkes Allah'ın dünyadaki vekilliğini üstlenen İmama bağlı kalmak zorundaydı. İnsanların mutlu olmak için Batınî bilgiye ihtiyaçları vardı. Bu bilgiye de ancak kutsal ve

seçkin imam ulaşabilirdi. Dolayısıyla insanların tek ibadeti imama bağlılık olmalıydı (Anıl, 2003).

Kısaca Hz. Muhammed'in ölümünden sonra İslam'ın bu ilk döneminde çatışmanın temeli halifelik makamının kime verileceği noktasında odaklanmıştı. Günümüzde de devam eden Sünni-Şii ayrılığı bu halifelik tartışmasıyla ortaya çıkmış ve Harici teröründen Haşhaşin terör örgütüne kadar birçok terör olayının kaynağını oluşturmuştu.

İslam tarihinin ilk dönemlerinde rastlanan bu tür dinsel terör olayları, ileriki dönem İslam toplumlarında da görülmektedir. Mısır, Pakistan, Suudi Arabistan, Cezayir, Afganistan, Filistin gibi günümüz toplumlarında sıklıkla bu tür terör eylemlerine rastlanmaktadır. Bu toplumlarda görünen din temelli terör olaylarına ilişkin iki görüş vardır. Birincisi siyasi amaçlar terör olaylarına kaynaklık etmektedir görüşüdür. İkincisi ise tam aksine terörün gelişebilmesi için demokratik bir siyasi ortamın olması gerektiği anlayışıdır.

Bölügiray (1996) birinci görüşü destekler ve siyasi istikrarsızlığın teröre doğrudan etkide bulunduğunu söyler. Bölügiray (1996: 43)'a göre, "Siyasi ve yönetsel istikrarsızlık ile terörün ilişkisi şöyle özetlenebilir: Terör tırmandıkça siyasal istikrarsızlık artar, siyasal istikrarsızlık arttıkça terör tırmanır".

İkinci görüşü destekleyen Arıboğan (2003)'a göre ise, başlangıçta, terörün ortaya çıkıp, güçlenebilmesi için demokratik koşulların olması gerekliliği çoğunlukla kabul edilmektedir. Ona göre terörün, demokratik toplumlarda daha kolay yeşerebildiği varsayımı hakkında, birçok karşı tez üretilebilse de, bu iddianın doğruluğunu sağlayan koşullar inkâr edilemez. Demokratik sistemler, terör eylemlerinin etkilerinin daha kolay yayılmasını sağlamaktadır.

Terör uzmanı Laqueur (2002a), bu konu hakkında, tıpkı terör kavramında olduğu gibi, terörist grupların karakteristik özelliklerinin de farklılıklar içerdiğini söylemektedir. Bu sebepten dolayı, siyasi ortamın istikrarlı ya da istikrarsız oluşunun her zaman için terörü doğurduğunun söylenemeyeceğini belirtmektedir.

İslami terörün ortaya çıkışında, yönetimlerdeki baskının önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Özellikle Cezayir'de, İslami oluşumlara demokratik ortamda, mücadele izninin verilmemiş olması, bu ülkede terörün yükselişini doğurmuştur. Diğer yandan, Mısır, Suudi Arabistan ve İran'da terörün doğuşu, yönetimlerin farklı gruplara baskısından çok, iç ve dış siyasetteki başarısızlıklara bağlanabilir. Yönetimdeki siyasi ve ekonomik başarısızlıklar terör gruplarının halk desteğini almasında oldukça etkili olmuştur. Yine tüm Ortadoğu ülkelerinde, dış siyasetin etkisi önemlidir. Örneğin Afgan cihadı, terör gruplarının yükselişine kaynaklık etmiştir. Keza İsrail devletinin kuruluşu,

terör grupları üzerinde aynı sonucu doğurmuştur. Örneğin İslamî terör örgütlerinin en bilinenlerinden biri olan Müslüman Kardeşler örgütü bu tür siyasi ve sosyal koşulların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Müslüman Kardeşler'in yükselişi 1948 yılındaki Mısır-İsrail savaşına dayanmaktadır. Bu savaşta Müslüman Kardeşler önemli başarılar elde etmiştir. Buna karşın ordu tam bir başarısızlık göstermiştir. Örgütün kahramanlıkları onların İslami reformun gerçek çözüm olduğu iddialarını doğrular niteliktedir. Dolayısıyla halk tabanındaki destek giderek artmıştır. Ancak örgütün bu yükselişi yönetimi endişelendirmiştir. Bu sebeple Müslüman Kardeşler üzerindeki baskı arttırılmıştır. Örgütün faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu hareket, örgütle yönetimin doğrudan doğruya çatışmasına sebep olmuştur. Çıkan çatışmalarda Mısır başkanı el-Nukraş dâhil birçok kişi hayatını kaybetmiştir. El-Nukraş'ın öldürülmesi yönetimin tedirginliğini iyice arttırmıştır. Bu nedenle örgütün kurucusu el-Benna'nın öldürülmesine karar verilmiş ve 1949'da öldürülmüştür (Hüseyin, 2004).

Nasır'ın döneminde de yönetimle örgüt arasındaki çatışma devam etmiştir. Hüseyin (2005)'e göre, Nasır ülkeyi sosyalizm ile yönetmek istemektedir. Ancak İslami grupların tepkisini çekmemek için de İslam ile sosyalizmin birbiriyle uyumlu olduğunu bildiren fetvalar yayınlamıştır. Buna karşın Müslüman Kardeşler, Nasır'ın tutumundan endişelidir. Çünkü sosyalizmin iddia ettikleri zaten İslam içinde mevcuttur. Dolayısıyla "her şeyden önce Nasır'ın tutumunun İslami olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Nasır'ın tutumunun İslami olmaması durumunda İslam ideallerini gerçekleştirebilmesi mümkün olamazdı. İslamiyet'e samimi olarak inanıyorsa, o zaman yapacağı iş, Mısır'ı bir İslam devleti haline dönüştürmek olmalıydı. Bu çelişkinin farkına varan Müslüman Kardeşler, Mısır'ın bir İslam devleti haline dönüştürülmesi taleplerini sürekli olarak gündemde tuttular" (Hüseyin, 2004:223). Bu durum karşısında hükümet İslami gruplar üzerindeki baskısını arttırmıştır. Bu grupların başında Müslüman Kardeşler gelir. Örgütün ideologu Seyyid Kutub çatışmaların baş sorumlusu olarak gösterilir. Bu nedenle 1954 yılında tutuklanmıştır. Ancak 1964 senesinde serbest kalan Kutub eylemlerini hızlandırmıştır. Bu durum yönetimi harekete geçirmiş ve Kutub 1966 yılında tekrar tutuklanarak idam edilmiştir. Kutub'un idamı İslami reform yanlılarının büyük tepkisini çekmiştir. Fakat asıl hareketlenme 1967 Altıgün Savaş'ı sonrasında yaşanmıştır. İsrail karşısında alınan başarısızlık, tıpkı 1948'deki savaşta olduğu gibi İslam reformu isteklerini arttırmıştır (Hüseyin, 2004).

1970'de Enver Sedat yönetime gelmiştir. Bu yıllar tüm Arap dünyasında İslami reform hareketlerinin güçlendiği bir dönemdir. Bu sebeple Sedat, yönetime İslami bir

kılıfla gelmiştir. Ancak 1978-1979'da İsrail ile yapılan anlaşma ile İslami reformcuları karşısında bulmuştur. "Katı İslami ölçütler kullanan eylemciler, Batı ile ilişkiler, Mısır'ın resmi hukuku olarak şeriatı yürürlüğe koymaması.....nedeniyle, Sedat'ın iki yüzlü ve hain olduğu yargısına vardılar" (Esposito, 2003:113). Bu dönemde Nasır'ın Müslüman Kardeşler üzerindeki baskının getirdiği sükûnet yok olmuştur. Müslüman Kardeşler tekrar yükselişe geçmiştir. 1981 yılında Enver Sedat'ın öldürülmesiyle birlikte yönetime gelen Hüsnü Mübarek döneminde de Müslüman Kardeşler eylemlerine devam etmiştir. Müslüman Kardeşler bu dönemde sadece Mısır'da değil aynı zamanda çevre ülkelerde de sosyal örgüt ağıyla dikkatleri çekmiştir. Müslüman Kardeşler örgütünde görülen bu durum İslamî Cihad, İslamî Cemaat, Hizbullah ve El Kaide gibi diğer birçok İslamî terör örgütü için de geçerlidir.

Terör Örgütlerinin Kur'an-ı Kerim Yorumu ve Psikolojik Unsurlar

11 Eylül sonrası farklı kesimler arasında, İslam'ın bir terör dini olup olmadığı tartışmaları başlamıştır. Bunun en önemli sebebi de, terör gruplarının eylemlerine, Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın izin verdiği iddiaları olmuştur. Buna karşın birçok İslam âlimi Kur'an-ı Kerim'in sanıldığı gibi terörü meşrulaştırmadığını, aksine onu lanetlediğini dile getirmiştir. Bu görüşe göre, terör olayları siyasi bir olgudur (Dilmaç, 2006).

Daha önce vurgulandığı gibi, terör örgütleri, ideolojilerini oluştururken Mevlana Mevludi, Hasan el-Benna, İbn Teymiyye, Seyyid Kutub gibi İslam bilginlerinden yararlanmaktadırlar. Bu isimler, yaşadıkları toplumların sorunlarını dile getirmiş olsalar da, günümüz terör örgütlerine etkilemişlerdir. Bu İslam bilginleri, gerçek bir İslam toplumunun ancak şeriat yönetiminin getirilmesiyle mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla, yaşadıkları toplumların gerçek bir İslam toplumu olmadığını düşünürler. Bu sebeple, yönetime karşı cihadı haklı görürler. Gerek kendi yönetimlerine gerekse dış güçlere karşı cihad her Müslüman'ın görevidir. Ayrıca cihad yalnız savunmaya yönelik değil, aynı zamanda saldırıya yöneliktir. Hiç kuşkusuz bu görüşleri desteklemek için Kur'an-ı Kerim'e başvurmaktadırlar. Bu noktada, terör örgütlerinin Kur'an yorumu iki noktada incelenebilir. Birincisi, devlet yönetiminin şekline ilişkin görüşleridir. İkincisi ise, cihadın gerekçelendirilmesi ve şehitlik gibi psikolojik unsurların oluşturulmasında, ortaya koydukları görüşlerdir.

Kur'an'da doğrudan geçmeyen bir meseleyle ilgili olarak rehberlik oluşturmak için Kur'an ve Hadislerin yorumlanması (ictehat) gerekir. Bu noktada birçok farklı yorum ortaya çıkabilmektedir. Bu farklılık özellikle de yönetim biçiminin ne olması gerektiği

noktasında odaklanmaktadır. Kur'an'ın yorumlanmasında iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlar fundamentalist ve modernist görüşlerdir.

Fundamentalistler, her türlü yanıtın Kur'an'da mevcut olduğunu düşünürler. Bu sebeple Kur'an eksiksiz bir biçimde uygulanmalıdır. Demokrasi ise İslam'a uygun değildir. Fundamentalistlere göre, tek meşru yönetim biçimi ilk dört halife dönemindeki yönetime uygun, bir halifelik tarafından oluşturulur. Ancak, bir halife olmaksızın yönetimin nasıl biçimlendirileceği sorusu hali hazırda ortada durmaktadır. Bu soruna da İbn Teymiyye'nin düşünceleriyle çözüm sunulur. Buna göre iktidara nasıl geldiğine bakılmaksızın bir hükümet, toplumu Şeriat ile tam uyuşur biçimde yönettiği sürece ve politikasını Şeriat'ın tanınmış yorumcuları ulema ile yakın işbirliği içinde oluşturduğu sürece meşrudur (Karlsson, 2005). Bu açıdan Fundamentalist görüşleri Hardt ve Negri (2003)'nin söylediği gibi post-modern hareketler olarak değerlendirebiliriz.

Fundamentalist görüş, çoğunlukla Kuran'ın yanlış yorumlanmasına dayandırılır. Ancak, gerçek bir İslam devletinin şeriat kuralları ile yönetilmesi gerekliliğini dile getirenler, sıradan halk değildirler. Bu kişiler (İbn Teymiyye, Mevlana Mevludi, el-Benna, Ali Şeriatî v.b.) Kur'an-ı çok iyi bilen, önemli İslam düşünürleridir. Hüseyin (2004:52-53) bu algılamının yanlışlığını kendi açısından şöyle dile getirmektedir; “En büyük yanılğı, İslami Fundamentalizm'in, İslamiyet'ten bir sapma olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır..... Oysa bu insanlar gerçek manada Müslümandırlar..... İslami Fundamentalizm, Kur'an-ı Kerim'i hayata geçirmektedir.... Bu insanlar için önemli olan Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması, hükümlerinin hayata geçirilmesidir”. Hüseyin'in belirttiği bu görüş ise, İslam'ın demokrasiye uygun olduğunu belirten ılımlı kanadın gerçek Müslüman olmadığı anlamına gelir. Ancak, ılımlı kanat da iddialarını tamamen İslam dışı ortaya koymaz. Onlar da iddialarını Kuran'a dayandırır.

Modernistler, Kur'an'ı, töreleri ve gelenekleri siyasi görüşlerini şekillendirmek için bir çıkış noktası olarak alırlar. Modernistlere göre, bu kaynaklar yeniden yorumlanabilir ve günümüz koşullarına uyarlanabilir. “Modernistlere göre İslam, kesin bir toplumsal düzen değildir, buna karşılık, modern gerçekliğimize işlenebilecek bir dizi değerler ve ilkeler içermektedir” (Karlsson, 2005:117). Demokrasi ise modern bir İslam toplumu için en uygun modeldir. Kısaca, modernist görüş şu iddiaya dayanır, “İslam yönetim biçimi ile ilgili değildir. İslam, siyaset teorisi ne şekilde ve biçimde olursa olsun yönetimin adil, güvenilir olması üzerine inşa edilmiştir” (Aydın, 2006:121).

İlimli ve radikal kesim arasındaki en büyük anlaşmazlık ise cihad konusundadır. İslam bilginleri cihadı büyük cihad ve küçük cihad olmak üzere ikiye ayırmaktadırlar (Aktan, 2004; Canan, 2004; Karlıağa, 2004; Gülen, 2004). Bu ayrımı da Peygamberin

Tebük Seferi dönüşündeki şu hadisine dayandırılır; “Küçük cihaddan büyük cihada döndük” (Kollektif, 2004: 29). Büyük cihad, insanın nefsiyle yani kendisiyle mücadelesi olarak, küçük cihad ise, düşmana karşı kendini koruma ve kendini savunma olarak tanımlanır. Buna karşın, radikal kesim küçük cihatla büyük cihad arasında bir ayrım yapmayı reddetmektedir. Dünyayı dar-ül harp (İslam dışı bölge) ve dar-ül İslam (İslam medeniyeti) ayırımına tabi tutarak, dar-ül harp’e karşı cihadın tüm Müslümanların görevi olduğunu dile getirmişlerdir. Cihad, “İslamcılar’a göre komünistlere (Afganistan), Siyonistlere (Filistin) karşı, radikallere göre ise dinden çıkanlara ve kâfirlere karşı silahlı mücadeledir” (Roy, 1995:96).

Hicret cihad yorumlarının temelini oluşturmaktadır. Hz. Muhammed peygamberliğinin ilk on üç yılı direniş ve zulümle karşılaşmıştır. Bu dönemde, cemaat oldukça küçüktür. Bu da şiddetli baskıyı doğurmuştur. Peygamber’in ve sahabelerinin cihadı dille, şefkatle ve sabırla olmuştur. “Mekke’deki cihad, bir davet ve tebliğ cihadıdır” (Kollektif, 2004:44). Bu dönemde indirilen Kuran ayetleri, ılımlılar tarafından, cihadın insanın nefsiyle mücadelesi olarak görülmesini sağlamıştır. “Peygamber’e düşen ancak tebliğdir” (Maide Suresi, 99. Ayet). “Dinde zorlama yoktur” (Bakara Suresi 256. Ayet). “Rabbın isteseydi, yeryüzündekilerin hepsi mutlaka inanırdı. O halde sen mi insanları, inanmaları için zorlayacaksın?” (Yûnus Suresi 99. Ayet). “125- Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et. Kuşkusuz Rabbin, işte yolundan sapanları en iyi bilen O’dur ve yola gelenleri de en iyi bilen O’dur. 126- Eğer azap edecekseniz, size yapılan azap kadar azap ediniz. Ama sabrederseniz, and olsun ki o, sabredenler için daha iyidir” (Nahl Suresi 125. ve 126. Ayetler). “Kitap ehliyle, haksızlık edenleri dışında, en güzel tarzda tartışın ve deyin ki: ‘Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Tanrımız ve Tanrınız birdir, biz O’na teslim olanlarız” (Ankebut Suresi, 46. Ayet). Bu gibi ayetler ile ılımlı kanat cihadın savaş anlamına gelmediğini söylemektedir. Bu görüşe göre, “Cihad, her Müslüman’ın Allah yolunda, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için sarf ettiği her türlü cehdin, çabanın, gayretin adıdır. Bu anlamda cihad, kıyamete kadar kesintisiz olarak devam edecek olan bir ibadet biçimidir” (Aktan, 2004:40). Daha önce belirttiğimiz gibi Hicret bu anlayışı değiştiren bir faktör olmuştur.

622 yılında Hz. Muhammed ve onun sahabesi Mekke’den Medine’ye hicret etmiştir. Bu göçün sebebi ise artan tepki ve zulümdür. Medine dönemi Hz. Muhammed’in vefatına kadar olan 10 yıllık bir süreyi içine alır. Bu dönem, Mekke döneminden hayli farklıdır. Medine’de Müslümanlar mahkûm değil, hâkimdir ve azınlık değil çoğunluktur. Bu dönemde, cihad Müslümanlığı yaymak şeklinde olur (Kollektif, 2004). Medine

döneminin cihad açısından en önemli yanı ise, kılıç ayetleri diye tabir edilen ayetlerin bu dönemde indirilmiş olmasıdır. Örneğin, sıklıkla alıntı yapılan Tevbe Suresi'nin 5. Ayeti şöyledir; “O haram aylar çıktımı artık o müşrikleri nerede bulursanız öldürün, yakalayın, hapsedin ve bütün geçit başlarını tutun. Eğer tevbe edenler ve namaz kılıp zekâtı verilerse onları serbest bırakın. Muhakkak ki Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.” Yine Tevbe Suresi'nin 29. Ayeti'nde, “Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve gerçek dini din edinmeyen kimselerle küçülerek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın” denilmektedir. Radikal kesimler bu ayetlerin hicret öncesi barışı ve sabrı öğütleyen ayetlerin yerini aldığını belirtmektedirler. Abdullah Azzam bu noktayı açıkça ortaya koymuştur. Azzam, 1986'da şunları yazmıştır; “Kılıç ayetleri, daha önce vahyedilen, cihadla ilgili 140 ayeti askıya alır... Kur'an'ın cihadı nasıl tanımladığını soran herkese kesin bir yanıt verir” (Abdullah Azzam'ın Vasiyeti'nden akt. Burke, 2004a: 42). Ancak, Hicret sonrasında da barışı öğütleyen ayetler indirilmiştir. Örneğin, Mümteherine Suresi'nin 8. Ayetinde şöyle denir; “Allah, sizi din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, kendilerine adil davranmanızdan men etmez. Çünkü Allah adalet yapanları sever.” Tevbe Suresi'nin 5. Ayeti yukarıda belirttiğimiz gibi, radikal gruplar tarafından sıklıkla cihadı haklılaştırmak için kullanılır. Ancak, bu surenin 4. ve 6. Ayetleri daha ılımlıdır. “4. Ayet: Ancak antlaşma yaptığımız müşriklerden size olan ahitlerinde hiçbir eksiklik yapmamış ve sizin aleyhinizde hiçbir kimseye yardımda bulunmamış olanlar bunun (azabın) dışındadır. Siz de bunlara, müddetlerine kadar ahidlerini tamamen yerine getiriniz. Muhakkak ki Allah, muttakileri sever. 6. Ayet: Eğer müşriklerden biri senden aman dileyerek yakınına gelmek isterse, ona aman ver. Ta ki Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra onu güvenlik içinde olduğu yere kadar gönder. Çünkü bunlar hakikati bilmez bir kavimdir.” Görüldüğü üzere bir ayetin tek başına ele alınması yanlış yorumları doğurabilir. Terör grupları da ayetleri kullanırken oldukça seçici davranarak, sadece amaçlarına hizmet edebilecek ayetlere hatta ayetlerin bir kısmına başvurmaktadırlar. Ancak, bu Kuran'ın savaşı öğütleyen ayetlerini yok saymak manasına gelmemelidir. Her dinde olduğu gibi, İslam dininde de, savaş ve barış iç içedir.

İlimli kanatla radikal görüş arasında cihad konusundaki bir diğer anlaşmazlık da, cihadın savunmaya mı yoksa saldırıya mı yönelik olduğu sorusudur. İlimli kanat, cihadın ancak savunma amaçlı olabileceğini söylemektedir. Buna karşı, radikallere göre cihadı yalnız savunma amaçlı göstermek, gerçek cihadı yolundan çıkarmak ve onların mücadele isteğini azaltmak için komplodan ibarettir (Esposito, 2003). Cihadın yalnız savunma

amaçlı olmadığını, aynı zamanda saldırı amaçlı da olduğunu ileri sürenler, iddialarını Enfâl Suresi'nin 60. Ayeti'ne dayandırır; “ Siz de, onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvvetten ve cihad için beslenen atlardan hazırlık yapın ki, onlarla hem Allah'ın düşmanlarını, hem de kendi düşmanlarınızı, Allah'ın bilip de sizin bilmediğiniz daha başkalarını korkutasınız. Allah yolunda her ne harcarsanız onun sevabı size eksiksiz ödenir ve asla haksızlığa uğratılmazsınız.”

İslam'da cihadın yanında bir diğer önemli kavram da şehitlik kavramıdır. Şehitlik Allah yolunda ölmektir. “Allah'ın müminler için hedef tayin ettiği bir yolda Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle yürür ve bu yolun gereklerini yerine getirmeye çalışırken, ayrıca Allah'ın korunmasını emrettiği değerleri korurken ölen/öldürülen kişi, Allah tarafından övülmüş ve şehid olarak anılmıştır” (Yüceoğlu, 2004:108). Şehitlik tarih boyunca Müslümanların ulaşmak istediği bir merteye olmuştur. Bunun sebebi, Kuran'daki ayetlerde açıkça ortaya çıkar. Al-i İmran Suresi'nin 157. ve 158. ayetlerinde şöyle denir; “157- Eğer Allah yolunda öldürür, ya da ölürseniz, Allah'ın bağışlaması ve rahmeti, onların topladıkları (dünya malı)'ndan daha hayırlıdır. 158- Ölür veya öldürülürseniz, elbette Allah'a götürüleceksiniz”. Yine Bakara Suresi'nin 154. Ayetinde şehidlerin ölmediği bildirilmektedir “Ve Allah yolunda öldürülenlere ‘ölüler’ demeyin. Hayır, onlar diridirler. Lakin siz sezmezsiniz”. Şehit olan kişiye cennet vaat edilmiştir. Bu nedenle, şehitlik kavramı, terör örgütleri tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Bu psikolojik öge terör eylemlerinde çok etkili olmaktadır. “Müslümanları inançsızlara karşı savaşa katılmaya sevk etmek için cihada başvurulduğunda, bunun başlıca güdüleyicisi, savaş alanında ölenlerin şehit olacağı ve doğrudan Cennet'e gidecekleri inancıdır” (Esposito, 2003: 91). Öyle ki, şehitlik bir güdüleyici olarak yalnız kâfirlere karşı Müslümanları güdülemek için kullanılmamıştır. Esposito (2003)'nun söylediği gibi, İran-Irak savaşında her iki tarafta kendi askerlerini güdülemek için şehitlik temasını kullanmıştır.

İntihar eylemleri de İslami terörün psikolojik yapısını anlama açısından oldukça önemlidir. İntihar eylemleri, 21. yüzyılda terörün en etkili eylem stratejilerinden biri olmuştur. Kuçuradi (2002:343) “Günümüzdeki terörün... en korkutucu yanı, siyasal bir amaçla öldürürken ölmeye giden, bir davaya inanmış/inandırılmış, genellikle genç insanların- İntihar komandolarının, canlı bombaların- varlığıdır” demektedir ve intihar eylemlerinin vahim sonuçlarına vurgu yapmaktadır. Woo (2005) bu durumu NATO araştırmasındaki bulgularla açıkça ortaya koymaktadır. NATO araştırmasına göre terör saldırılarında ölen insanların istatistiği şöyledir; 1990-2004 yılları arasında terörist saldırılarda gerçekleşen ölüm oranına en fazla 2001 ve sonrasındaki 3 yılda

rastlanmaktadır. İntihar saldırıları da en fazla bu dönemde görülmüştür. Araştırma bulguları açıkça göstermektedir ki, intihar eylemleri terörün en önemli aracıdır. Psikolojik açıdan intihar eylemleri, “korku yönetim teorisi”nin (Bu teori Greenberg, Solomon ve Pyszczynski tarafından geliştirilmiştir) ortaya koyduğu şekilde, kültürel bir yapıyla ilişkilidir. Bu teoriye göre, insanlar sık sık ölüm korkusunu hissetmektedirler. Ancak bu korku kültürel ve dinsel sistemdeki değer ve anlamlarla yenilmektedir. Ayrıca, ölüm korkusunun yenilmesinde inandırıcı liderlerin varlığına dikkat çekilmektedir. (Goldenberg, 2005; Yum ve Schenck-Hamlin, 2005). Bu açıdan intihar eylemleri, şehitlik kavramı üzerinden yürütülmektedir. Çünkü intihar eyleminde bulunan kimse, bu eyleminin sonucunda şehit olarak cennete gideceğini düşünmekte ve böylece ölüm korkusunu yenmektedir. Cirhinlioğlu (2004)’nun dikkat çektiği gibi, terörist intihar eyleminde bulunan kimseler aslında intihar ettiklerini düşünmezler. “Çünkü, yaptıkları şey aslında kutsal değerler için kendilerini feda etmek ve bunun karşılığında da öbür dünyada şehitlik mertebesine erişmek. Bu eylem açıkça intihardan çok farklı bir eylem. İntihar edenler aslında bu hayattan her hangi bir beklentisi kalmayan ve depresyon içinde olan umutsuz insanların işi gibi daha çok. Oysa bomba ile kendini yok ederek şehitliğe ulaşmak isteyeninin durumu, kendisi için ve diğer insanlar ve özellikle kendi dininden olanlar için daha büyük umutlar yaratabilmek olsa olsa kendi içinde kahramanca bir tutumdur” (Cirhinlioğlu, 2004:217). Diğer bir ifadeyle, terörist intihar eyleminde bulunan kişiler akıl sağlığı bozuk kişiler olmaktan çok, inanmış kişilerdir.

Peki, Kuran’da intiharın yeri nedir? Kuran açıkça intiharı yasaklamıştır. Nisa Suresi’nin 29. Ayetinde intiharın büyük bir günah olduğu bildirilmektedir. Öyle ki, bazı mezhepler de intihar eyleminde bulunan kişinin cenaze namazı dahi kılınmaz. Diğer yandan, intihar eylemleri genellikle sivil halkı hedef almaktadır. Hâlbuki İslam, açıkça cephe gerisindeki masum insanların öldürülmesini de yasaklamaktadır. Peygamberin şu hadisi konuya açıklık getirmektedir; “Gazvelerden birinde öldürülmüş bir kadın bulunmuştu. Allah Resulü böyle bir davranışı ‘bu kadın savaştan birisi değil ki niçin öldürüldü’ diyerek ayıplamış ve kadınların, çocukların öldürülmesini yasaklamıştır” (Çapan, 2004:127).

Diğer yandan, Pew Research Center (akt. Martin, 2005)’in yaptığı araştırma intihar eylemlerine karşı Müslümanların aslında sanıldığı gibi çoğunlukla destek vermediğini göstermektedir. Araştırmaya göre, “Dünyada İslam’ı savunmak için sivil hedeflere karşı yapılan intihar eylemlerini haklı buluyor musunuz?” sorusuna, Türkiye’de 2002 yazında %64 oranında hiç haklı bulunmazken bu oran 2005 kışında %66 ya çıkmıştır. Yine Pakistan’da 2002 yazında intihar eylemleri %38 hiç haklı bulunmazken, bu oran 2005

kışında %46 olmuştur. Lübnan'da bu oran %12 den %33 e, Endonezya'da %54 den %66 ya çıkmıştır. Buna karşın, Ürdün'de %26 dan %11 düşmüştür. Martin (2005)'e göre bu araştırma bulguları, İntihar saldırılarına karşı, Müslümanların desteğinin azaldığını göstermektedir.

İslami terör örgütlerinin, psikolojik öğeleri yalnız, cihat, şehitlik ve cennet gibi dinsel öğelerden oluşmamaktadır. Bu öğelerin dışında, farklı psikolojik öğeler de mevcuttur. Birinci olarak, sömürünün ve ezilmişliğin psikolojisi, bu tür terör örgütlerinde, etkili bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Volkan (2005) terörün psikolojik unsurlarını incelediği eserinde, toplumsal gruplardaki kimlik arayışını terörün psikolojik kaynağı olarak göstermektedir. Ona göre, toplumsal gruplarda tarihin belirli dönemlerinde “biz kimiz” sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu soru özellikle güvensizlik hissini arttırdığı dönemlere rast gelmektedir. Bu tür dönemlerde toplumsal grupta *gerileme* baş göstermektedir. Gerileme *temel güven duygusu*'nu bozar. Ancak Volkan (2005)'a göre, *gerileme* politik liderin yönlendirmesine açıktır. Şöyle ki, gerilme döneminde lider *seçilmiş zafer* veya *seçilmiş örselenme*'ye başvurur. Yazarın ortaya koyduğu bu iki kavram grubun tarihteki zafer veya yenilgilerine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla iki kavram da gruptaki bağlılık ve güven duygusunu canlandırmaktadır. Bu yolla lider, güven hissini kaybetmiş ve bu nedenle kimlik arayışına girmiş gruba arzulan kimliği aşlamaya çalışır. Volkan'a göre bu noktada *seçilmiş örselenme*, *seçilmiş zafere* göre daha kötü sonuçlara yol açabilir. Yazarın söylediği üzere, *seçilmiş zaferler* her toplum ve grupta bakıcı-çocuk ilişkisi içerisinde geçmiş zaferleri anımsatan törenlerin kutlanması biçiminde kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu yolla gruba bağlılık sağlanmaktadır. Ancak *seçilmiş örselenme*de geçmişteki bir yenilginin sadece kuşaktan kuşağa aktarımı söz konusu değildir. Tarihteki belli bir olayın aktarımında bireyler geçmişteki yaşadıkları utanma ya da alçalma duygularını *onarım görevlerini* de yüklemektedir. Böyle bir aktarım kuşaktan kuşağa bir intikam arzusunu hareketlendirmektedir. Volkan (2005)'ın ortaya koyduğu *seçilmiş örselenme* bir anlamda bir düşman kimliğini de yaratmaktadır. Bu yolla grup diğerinden kendini ayırt ederek kendi kimliğini oluşturmuş olur. Oluşturulan kimlik millet veya din üzerine kurulmaktadır. Örneğin, İslami terör örgütleri geçmişteki Hıristiyan Batı karşısında yaşadıkları yenilgileri tekrar canlandırarak ötekini yaratır. Böylece ötekilerden yani Hıristiyanlardan farklı yanlarını ortaya koyarak Müslüman kimlik etrafında birleşmektedirler. Bu sayede düşmanlarının kimlikleri de belirlenmiş olmaktadır. Reeve (2001) ezilmişlik duygusuna 26 Şubat 1993'de ikiz kulelere saldırıda bulunan Remzi Yusuf'u örnek göstermektedir. Reeve (2001)'ye göre, Yusuf'u harekete geçiren dinsel öğelerden çok, Müslüman toplumların ezilmişliği idi. Ancak Reeve'nin din olgusunu

dışarıda bırakmasının yanlış bir belirleme olduğu söylenebilir. Çünkü din Reeve'nin söylediği gibi pasif bir durumda değildir. Din Yusuf'un kendi kimliğini oluşturmadaki temel öge konumundadır. Bu sayede karşı taraf yani düşmanın kimliği de belirlenmiş olmaktadır. Hıristiyanlık ve Yahudilik düşmanın kimliğini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bir genelleme yapılamasa bile terör eylemlerinde ezilmişlik psikolojisi çok etkilidir. Diğer yandan din ögesi kimlikleri belirlemesiyle ezilmişlik psikolojisinin tamamlayıcısı niteliğindedir.

Friedman (akt. Wither, 2006), İslami hareketlerin, Avrupa radikal ideolojilerine benzer koşullar altında doğduğuna vurgu yapmaktadır. Friedman (akt. Wither, 2006)'a göre, radikal İslami hareketleri tıpkı totaliter Marksizm ve faşizm gibi, savaş, endüstrileşme ve kentleşmenin getirmiş olduğu sosyal bozulmayla birlikte ortaya çıkan yeni bir düşüncedir. İslamizm, Arap Müslüman dünyasında, kızgınlığın, aşağılanmışlığın, hayal kırıklığının doğurduğu benzer hisleri destekleme noktasında ortaya çıkmıştır.

Dinsel bir terör örgütünde, grup üyelerinde aranan en temel özelliklerden birisi de gruba aidiyet hissidir. Örgüt üyesinin, yaptığı şeyin doğruluğuna sorgusuz inanan, liderlerine karşı itaatkâr, işbirliğine yatkın ve mücadelecî olması önemlidir. İslami örgütlerde gruba aidiyetlik duygusu akrabalık ilişkilerine de dayanır. “Teröristler bazen sadece akraba olduklarından dolayı hapisanedeki üyelerini kurtarmak için, yeni terör eylemlerin de bulunabilmektedirler” (Cirhinlioğlu, 2004: 214). Hatta Arıboğan (2003)'ın söylediği gibi, intihar eyleminde bulunan kimselerin bir çoğunun, karşı tarafa kurban verdiği bir akrabasının olduğu görülmektedir. Bu durum Arap dünyasındaki kan davası geleneğinin terör eylemlerinde ne derece etkisi olduğunu göstermektedir. Son olarak, biz ve öteki kavramsallaştırmasının yaratılması, din temelli terör örgütlerinde, önemli bir psikolojik unsurdur. Bu psikolojik sınır, İslami terör örgütlerinde darü-l harp ve darü-l İslam ayrımıyla ortaya konmaktadır.

Etzioni (2002), Durham (2004), Garaudy (2005) gibi düşünürler diğer dinlerde de mevcut durumu dile getirmişlerdir. Bu çerçevede İncil ve Tevrat'tan alıntılara yer vermişlerdir. Örneğin İncil'de “Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Ben barış değil, kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben oğulla babasının, kızla annesinin, gelinle kaynanasının arasına ayrılık sokmaya geldim” denilmektedir (Matta, 10: 34-35). Aynı şekilde, Tevrat'ta “Ve Tanrı'nın onları senin önünde ele vereceği ve sen onları vuracağın zaman; onları tamamen yok edeceksin; onlarla ahdetmeyeceksin ve onlara acımayacaksın; Ve onlarla hımsımlık etmeyeceksin; kızını onun oğluna vermeyeceksin ve onun kızını oğluna almayacaksın. Çünkü o senin oğlunu benim ardımca yürümekten saptıracak ve başka ilahlara kulluk edecekler” (Tensiye, 7: 2-4) ve “Ancak Tanrı'nın

miras olarak sana vermekte olduğu bu kavimlerin şehirlerinden nefes alan kimseyi sağ bırakmayacaksın; fakat onları, Hittileri ve Amorileri ve Kenanları ve Perizileri ve Hivileri ve Yebusileri, Tanrı'nın sana emrettiği gibi tamamen yok edeceksin; ta ki, kendi ilahlarına yaptıkları bütün mekruh şeylerine göre yapmağı size öğretmesinler; yoksa Tanrınıza karşı suç işlersiniz” (Tensiye, 20:16-18) denilmektedir.

Terörün doğrudan din ile ilişkilendirilemeyeceğini dile getiren Aktan (2004), Akyol (2000), Esposito (2003), Hüseyin (2004), Mamdani (2005) gibi yazarlar Kutsal Kitap'lardaki barışçı ayetleri ön plana çıkarmışlardır. “256- Dinde zorlama yoktur” (Kuran-ı Kerim; Bakara Suresi 256. Ayet). “125- Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna çağır ve onlarla en güzel biçimde mücadele et. Kuşkusuz Rabbin, işte yolundan sapanları en iyi bilen O'dur ve yola gelenleri de en iyi bilen O'dur. 126- Eğer azabedecekseniz, size yapılan azap kadar azabediniz. Ama sabrederseniz, andolsun ki o, sabredenler için daha iyidir” (Kuran-ı Kerim; Nahl Suresi 125. ve 126. Ayetler). “Her kim insan kanı döker, onun kanı da insan tarafından dökülmelidir; Kendi ruhundan Allah insanı yarattı” (Tevrat; Tekvin, 9:6). “Göze göz, dişe diş denildiğini duydunuz. Ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza bir tokat atana öbür yanağınızı da verin. Sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün. Sizden bir şey dileyene verin, sizden ödünç isteyeniyi geri çevirmeyin” (İncil; Matta, 5: 38-42). Bu görüşü benimseyen kimseler Kutsal Kitaplardaki bu tür alıntılarla görüşlerini destekledikten sonra, din temelli terörün gerçek nedenin siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel koşullar nedeniyle ortaya çıktığını dile getirirler. Örneğin Akyol (2000)'a göre, terörün asıl nedeni ekonomik koşullardaki olumsuzluklar ve kabile anlayışının getirmiş olduğu cahilliktir. Mamdani (2005) ve Hüseyin (2004)'e göre ise, din temelli terörün temel nedeni siyasi olumsuzluklar ve az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler tarafından sömürülmesidir.

Sonuç

Terör konusunda birçok kuram geliştirilmiştir. Her kuram kendi düşünce çerçevesinde çeşitli terör biçimlerini sosyolojik, kültürel, ekonomik ve siyasi açılardan değerlendirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada din temelli terörün ideolojik ve siyasi yönleri tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiş, din ile terörün ilişkisi anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda tarih içerisinde meydana gelen din temelli terör eylemleri ve terör örgütleri ele alınmıştır. Aynı zamanda dinin terörü desteklediğini iddia eden kuramlarla, dinin terörü desteklemediğini, aksine terörü kınadığını dile getiren kuramlar irdelenmiştir.

Terör örgütlerini din ile ilişkilendiren kuramlar, her dinin şiddet içeren yanının bulunduğunu iddia etmektedirler. Bu nedenle din temelli terör örgütlerinin doğrudan doğruya mensup olduğu dinden beslendiği dile getirilmektedir. Özellikle İslam'ın şiddet

yanlısı bir din olduğu sıklıkla belirtilmektedir. Bu noktada Kuran'dan çeşitli ayetlere göndermelerde bulunulmuştur. Diğer yandan, terörün doğrudan din ile ilişkilendirilemeyeceğini dile getirenler Kutsal Kitap'lardaki barışçı ayetleri ön plana çıkarmışlardır.

Birinci görüşü ele aldığımızda yaygın olarak bilinen Huntington (2005)'un medeniyetler çatışması tezine kaçınılmaz olarak gidilecektir. Çünkü eğer dünya üzerindeki çatışmalar dinsel ve kültürel farklılıklar ve dinlerin öğretilerinde bulunan şiddet ögesinden kaynaklanıyorsa, bu tür çatışmalar her zaman var olacaktır. Ayrıca bu tür çatışmaların önüne geçilmesi de imkânsız kılınacaktır. Dinler binlerce yıldır varlığını devam ettirmektedirler. O halde şiddet yayan dinler yok olmadıkça din temelli terör devam edecektir. Bu durum dinsel çerçeve içerisinde kurulan medeniyetler arasındaki çatışmayı kaçınılmaz kılacaktır. Dolayısıyla 11 Eylül olayı bu yaklaşım ışığında medeniyetler çatışmasının bir görüngüsü olarak ele alınabilir. Hâlbuki bu tür bir yaklaşım şu soruyu akıllara getirmektedir. Eğer dinler terörün temel nedeni ise, niçin aynı dine inanan bir kısım insan teröre başvururken diğer bir kesim terörden medet ummamakta ve teröre lanet okumaktadır?

Bu sorunun yanıtı ikinci kuramda berraklaşmaktadır. Çünkü ikinci kurama göre din temelli terörün asıl nedeni dinler değil, siyasi, ekonomik ve psikolojik etkenlerin bileşkesidir. Bu görüş hiçbir dinin terörü desteklemediği anlayışından hareket eder. Din, terörü destekleyen bir öge olmaktan çok, terörün amacına ulaşmada kullandığı bir silah olarak görülmektedir. Ancak, El-Kaide gibi dinsel terör örgütlerinin, temel amaçlarından birisinin ülkelerinde hatta tüm dünyada şeriata dayalı bir düzen kurmak olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Açıkça bu tür terör örgütlerinin şariat düzenine dayanmayan tüm ülkeleri düşman olarak gördükleri bir gerçektir. İslam'ı temel aldıklarını iddia eden bu örgütler, gerçek İslam ülkesini, günümüzdekinden çok farklı toplumsal formlara sahip olan Hz. Muhammet'in dönemiyle eşleştirmektedirler. Bu nedenle günümüzde laikliği benimsemiş Türkiye gibi ülkeler İslam dışı ya da Darü-l Harb olarak görülmektedir.

Diğer yandan, ılımlı görüş olarak adlandırabileceğimiz yaklaşımın öne sürdüğü küreselleşme bağlantılı tez belirli ölçülerde doğruyu yansıtmaktadır. Şöyle ki, El Kaide lideri Bin Laden birçok cihad çağrısında küreselleşmeye ve onun getirmiş olduğu ekonomik ve siyasi eşitsizliklere vurgu yapmaktadır. Bu örgütlerin bu eşitsizliklere birer tepki olarak doğduğu kısmi olarak doğrudur. Çünkü Bin Laden gibi kişiler bu tür eşitsizliklere karşı olduğu gibi, aynı zamanda bu söylemin insanlar üzerinde etki yaratacağının da bilincindedirler. Yani, ezilmişlik psikolojisi, yaratılmak istenen şariat düzeni için kullanılmaktadır. Ayrıca, geçmişte bu bölgede Batı'dan ithal sistemlerin

olumsuzluklara cevap vermemesi de terörü doğuran bir etken konumundadır. Gerçekten ekonomik ve siyasi iyileşme isteniyorsa, şeriat düzeni yaratılmalıdır parolası bölgeye egemen olmuştur. Gerçekte şeriat rejimini istemeyen halklar bile, tüm bu olumsuzluklara bir çare olur ümidiyle bu parolaya uymuştur. Kısaca hem eşitsizlikler hem de din, terör örgütlerinin birer propaganda aracı haline gelmiştir. Din ve siyasetin birbiri içine girmesi ve eşitsizliklerin giderek artması terörü doğuran bir bileşim gibi görülmelidir.

Din temelli terörle mücadele de öncelikli yapılması gereken önyargıların ve korkuların yıkılması olmalıdır. Tarih boyunca savaşların, terörün, şiddetin temelinde farklı olandan korkma, ona karşı önyargı besleme ve en sonunda ona karşı üstün ya da ayrıcalıklı olduğu duygusunun yattığı gözden kaçırılmamalıdır. Bu nedenle, İslam ülkelerinin modernleşmeyeceği anlayışından, onun değişmeyeceği öngörüsünden kurtulmak din adına yapılan terörün etkisizleştirilmesinde önemli bir adım olarak görülmelidir. Aynı şekilde İslam toplumları da Batı'nın tamamının Hıristiyanlık adına Müslüman toplumları sömürdüğü anlayışından kurtulmalıdır. Batı'dan alınan her şey (Demokrasi, İnsan Hakları, Laiklik, Modernlik gibi) Hıristiyanlığa giden bir ilk adım olarak görülmemelidir. Demokrasi, Laiklik ve İnsan Hakları gibi süreçlerin emperyalist amaçlardan çok Doğu toplumlarının gelişimine katkı sağlayabileceği kabullenilmelidir. Din temelli terör örgütlerinin temel amaçlarından biri olan tüm insanlığı kendi dininde birleştirme isteğinin imkânsız olduğu bilinmelidir. Kültürel ve coğrafi farklılıklar gibi dini farklılıkların da dünyamızı çatışmaya götüren değil zenginleştiren bir öge olarak görülmesi zorunluluktur. Bunun yanı sıra, dış dinamikler kadar iç dinamikler de dikkate alınmalıdır. Çünkü din temelli teröre, dış dinamikler kadar iç dinamikler de etki etmektedir. Ayrıca, askerî stratejilerin iyi bir şekilde belirlenmesi din temelli terörün zayıflatılması konusunda önemli bir unsur olacaktır. Eğitimde yapılacak modernleşme çalışmaları da bu konuda katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda, medyanın yarattığı psikolojik unsurlar dikkate alınmalıdır. Özellikle terörün temel amacının sivil halk üzerinde korku yaratmak olduğu dikkate alındığında, medyanın terör eylemlerini halka sunmasındaki denetimin ele alınması gerekliliği daha büyük önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktan, Hamza (2004), "Kur'an ve Sünnet Işığında Terör ve İntihar Eylemleri", İç., Ergün Çapan (Der.), **İslam'a Göre Terör ve İntihar Saldırıları**, Işık Yayınları, İstanbul, S. 37-56.
- Akyol, Taha (2000), **Hariciler ve Hizbullah**, 3. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Ali, Tarık (2001), "Siyasi Bir Çözüm Gerekliyor", Çev: Burhan Şekerleme, İç., Tamer Erdoğan V.D. (Der.), **11 Eylül**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, S. 240-243.
- Anıl, Yaşar Şahin (2003), **Alamut Terörünün Kaynakları ve Hasan Sabbah**, Gendaş Yayıncılık, İstanbul.

- Arıboğan, Deniz Ülke (2003), **Tarihin Sonundan Barışın Sonuna**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Aydın, Nurullah (2006), **Küresel Terör ve Türkiye**, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Bölüğü, Nevzat (1996), **Anarşi ve Terör Nasıl Önlenir**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Burke, Jason (2004), **El Kaide: Terörün Gölgesi**, Çev: Ebru Kılıç, Everest Yayınları, İstanbul.
- Canan, İbrahim (2004), “Sulh ve Müsâmahe Dini Olarak İslam”, **İslam’a Göre Terör ve İntihar Saldırıları**, Işık Yayınları, İstanbul, S. 19-35.
- Cirhinlioğlu, Zafer (2004), **Terör ve Toplum**, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Chomsky, Noam (2001), “Savaş Hiç De Kaçınılmaz Bir Şey Değil”, Çev: Tuncay Birkan, İç., Tamer Erdoğan V.D. (Der.), **11 Eylül**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, S. 183-189.
- Çapan, Ergün (2004), “İntihar Saldırıları ve İslam”, İç., Ergün Çapan (Der.), **İslam’a Göre Terör ve İntihar Saldırıları**, Işık Yayınları, İstanbul, S. 121-139.
- Daniels, Antkony (2005), “London Falling”, **National Review**, August 29, P. 29-30.
- Değer, M. Emin (1995), **Düşünce Özgürlüğü Çıkmazı**, Tekin Yayınevi, İstanbul.
- Demirel, Emin (2003), **Afganistan**, 3. Baskı, Iq Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Dilmaç, Sabri (2006), “Global Threat: Terrorism and Its Impact on Turkey”, **Social Dynamics of Global Terrorism and Prevention Policies**, Workshop Papers, Sosyoloji Derneği, Ankara, 6-7 Nisan, P. 108-126.
- Durham, Martin (2004), “Evangelical Protestantism and Foreign Policy in The United States After September 11”, **Patterns of Prejudice**, Vol. 38, No. 2, P. 145-158.
- Esposito, John L. (2003), **Kutsal Olmayan Savaş: İslamcı Terör**, Çev: Nuray Yılmaz ve Ertan Yılmaz, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Etzioni, Amitai (2002), “Opening Islam”, **Society**, July/August, P. 29-35.
- Garaudy, Roger (2005), **İsrail Mitler ve Terör**, 7. Basım, Çev: Cemal Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Goldenberg, Jamie L. (2005), “The Body Stripped Down”, **American Psychological Society**, Vol.14, No. 4, P. 224-228.
- Gülen, M. Fethullah (2004), “Terör İslam’la Bağdaşmaz”, **İslam’a Göre Terör ve İntihar Saldırıları**, Işık Yayınları, İstanbul, S. 9-18.
- Hardt, Michael Ve Negri, Antonio (2003), **İmparatorluk**, 5. Basım, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Huntington, Samuel P. (2005), **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması**, Çev: Mehmet Turhan ve Y. Z. Cem Soydemir, Okyanus Yayınları, İstanbul.
- Hüseyin, Asaf (2004), **Ortadoğu’da Devlet ve Terör**, 3. Basım, Çev: Taha Cevdet, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Kabbani, Rana (2001), “Terör Yuvaya Geldi”, Çev: Mehmet Küçük, İç., Tamer Erdoğan V.D. (Der.), **11 Eylül**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, S. 194-197.
- Karlığa, Bekir (2004), “Din, Terör, Savaş ve Global Etik İhtiyacı”, İç., Ergün Çapan (Der.), **İslam’a Göre Terör ve İntihar Saldırıları**, Işık Yayınları, İstanbul, S. 57-78.

- Karlsson, Ingmar (2005), **Din, Terör ve Hoşgörü**, Çev: Turhan Kayaoğlu, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Kollektif (2004), **Cihad ve Terör**, Zafer Yayınları, İstanbul.
- Kongar, Emre (2005), **Küresel Terör ve Türkiye**, 9. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kuçuradi, İoanna (2002), “İnsan Haklarından Devlet Kavramına”, İç., Cemal Güzel (Der.), **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Ayraç Yayınevi, Ankara, S. 332-344.
- Lang, Patric (2003), “Wahhabism And Jihad”, **America**, March 10, P. 10-12.
- Laqueur, Walter (2002), “Terörizmin Yorumlanması”, Çev: İbrahim Yıldız, İç., Cemal Güzel (Der.), **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, Ayraç Yayınevi, Ankara, S. 95-141.
- Mamdani, Mahmood (2005), **İyi Müslüman Kötü Müslüman**, Çev: Sevinç Altınçekiç, 1001 Kitap Yayınları, İstanbul.
- Martin, Mike (2005), “Islam and Terror: The Missing Link”, **Science&Spirit**, November-December, P. 22-23.
- Perle, Richard ve Frum, David (2004), **Şeytana Son: Terörde Savaş Nasıl Kazanılır**, Çev: Gökçe Kaçmaz, Truva Yayınları, İstanbul.
- Randal, Jonathan (2006), **Usame: Bir Teröristin Doğuşu**, Çev: Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Reeve, Simon (2001), **Yeni Çakal'lar: Remzi Yusuf, Usame Bin Ladin ve Terörizmin Geleceği**, Çev: Gürol Koca, Everest Yayınları, İstanbul.
- Roy, Oliver (1995), **Siyasal İslamın İflası**, Çev: Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul.
- Said, Edward (2001), “İslam ve Batı Yetersiz Etiketlerdir”, Çev: Tuncay Birkan, İç., Tamer Erdoğan V.D. (Der.), **11 Eylül**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, S. 220-224.
- Volkan, Vamık D. (2005), **Körü Körüne İnanç**, Çev: Özgür Karaçam, Okyanus Yayınları, İstanbul.
- Wither, James (2006), “Al Qaeda and Global Jihad: Disaggregating or Disintegrating?”, **Social Dynamics of Global Terrorism and Prevention Policies**, Workshop Papers, Sosyoloji Derneği, Ankara, 6-7 Nisan, P. 287-304.
- Woo, Brian (2005), “Agrowing Role for Regional Organisation in Fighting Global Teror”, **Helsinki Monitor**, No: 1, P. 88-97.
- Yum, Young Ok and Hamlin, William Schenck (2005), “Ractions to 9/11 As a Function of Terror Management and Perspective Taking”, **The Journal of Social Psychology**, Vol. 145, No. 3, P. 265-286.
- Yüceoğlu, Hikmet (2004), “Terör Kıskaçında Şehitlik Anlayışı”, İç., Ergün Çapan (Der.), **İslam'a Göre Terör ve İntihar Saldırıları**, Işık Yayınları, İstanbul, S. 105-120.
- İncil** (1996), Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul.
- Kitabı Mukaddes** (1993), Yalçın Ofset, İstanbul.
- Kur'an-ı Kerim**, Elmalılı Hamdi Yazar'dan Sadeleştiren Yakup Çiçek ve Necat Kahraman, Temel Neşriyat Basım.